

ՀԱՄԱԿՈՑ ՈՂԵՑՈՅՑ

"Ստանդարտ դասի դասընթացը"
յալապես համարվում է

89199

U-22

891.99

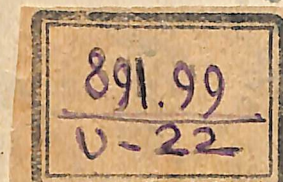
U-22

ՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՎԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ
МЯНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ՀԱՄԱՌՈՏ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ
„ՍԱՍՈՒՆՅԻ ԴԱՎԹԻ ԴԱՐԱՇԵՐՋԱՆԸ“
ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԻ

КРАТКИЙ ПУТЕВОДИТЕЛЬ
ПО ВЫСТАВКЕ
„ЭПОХА ДАВИДА САСУНСКОГО“

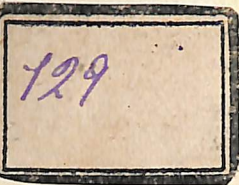
46

ԱՐՄՖԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ

1939

АРМФАН
ЕРЕВАН

891.99
0-22

12 MAR 2011

ԽՍՀՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ

АРМЯНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ՀԱՄԱՌՈՏ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ
«ՍԱՍՈՒՆՅԻ ԴԱՎԹԻ ԴԱՐԱՇՐՁԱՆԸ»
ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԻ

КРАТКИЙ ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПО ВЫСТАВКЕ
„ЭПОХА ДАВИДА САСУНСКОГО“

129

ԱՐՄՖԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АрмФАН-а

ՅԵՐԵՎԱՆ

1939

ЕРЕВАН

26.07.2013

52949
22398

Տպագրվում է ԽՍՀՄ Գիտությունների Ակադեմիայի
Հայկական Ֆիլիալի նախագահության ժողովմամբ:
Նախ. տեղակալ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ:

Կողմերին՝ Ս. Կարապետյան
և Սարգսյան

Составили: С. Карапетян
Х. Сарксян

(39254)

22163-59

«Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական եպոսը, վորի հաղարամյակն այժմ տոնում են ԽՍՀՄ-ի բոլոր յեղբայրական ժողովուրդները, հիմնականում ձևավորվել է 9-րդ դարում, բայց նրա արմատները շատ խորն են թաղված դարերի մեջ ու իրենց ծայրերով հասնում են այն ժամանակներին, յերբ Ուրարտուի Թագավորներն անհղ կոթիվներ եյին մղում Ասորեստանի դեմ և իրենց սխրագործությունները հավերժացնում հսկա մատյանի մեջ, վորի եջերն եյին կաղմում հայրենի յերկրի ժայռերը:

Այդ անհիշելի ժամանակներում հայ ժողովուրդն ստեղծել է իր հին հրաշագեղ վեպը հսկա Հայկի, արեւիտ Վահագնի, Արա Գեղեցկի ու շղթայակապ Արտավազդի մասին:

Հսկաների մեջ իր քաջությամբ հռչակավոր Հայկը կատաղի թշնամի յեր միահեծան տիրապետության — պատմում է նրա մասին Մովսես Խորենացին իր հանձարեղ գրքում: Նա զերազատում էր մեռնել, քան ցտորուկ լինել Բելին, վորն իր հրոսակներով ներս եր խուժել Հայաստան: Ահա թե ինչպես է նկարագրում Խորենացին յերկու հսկաների մենամարտը.

«Աղեղնավոր Հայկն այս իմանալով, առաջ է անցնում, մոտենում արքային, լի քաջում ամուր, լճի պեւ լայն աղեղը, դիպցնում յերեքթեյան նետը Բելի կրծքի տախտակին, և նետը շեշտակի անցնելով թիկուն»

քով՝ ընկնում ե գետին և, այսպես, հպարտացած տի-
տանը կործանվում ե՝ զարկվելով գետին, ու փչում հո-
գին»:

Պարզ ե, վոր Հայկի կերպարը, դարեր ապրելով ժո-
ղովրդի մեջ, հարստանալով հայ ժողովրդի պայքարի
փորձով ընդդեմ ոտար նվաճողների՝ հռոմայեցիների,
պարսիկների, արաբների, վերջ ի վերջո վերածվել ե
Դավթի կերպարին, վորը նույնպես ատում եր ստըր-
կությունն ու դեսպոտիզմը, ամբողջովին համակված
եր իր ժողովրդի անկախության գաղափարով ու վորի
թուր-կայծակին յերկու մասի բաժանեց ազատության
թշնամի Մարտ Մելիքին:

Պարզ ե նմանապես, վոր Արա Գեղեցկից Դավթի
ժառանգել ե նրա վողջախոհությունը, նրա կարողու-
թյունն իշխելու իր կրքերի վրա, իսկ քարանձավում
փակված պատիկ Մհերի նախակերպարը, անպայմանո-
րեն, Մասիսի խորխորատներում շղթայված Արտա-
վադդն ե: Իսկ Ծովինարի հղիանալը ծովից խփող աղ-
բյուրի ջրից կամ Սանասարի հզոր հւժը՝ ծովի մեջ խո-
րանուկվելուց հետո: Իհարկե, բոլոր այս զրույցները
կապակցվում են Վահագնի արեգակնային ծագման մա-
սին պատմվող առասպելի հետ:

Իր մեջ ընդունելով այս և հազար այսպիսի հրա-
շալի զրույցներ, հարստանալով պատմական նորանոր
փորձերով, վոգևորված թշնամիների դեմ մղվող պայ-
քարով, հայ ժողովուրդն ստեղծեց «Մասունցի Դավթի»
քանչև ի եպոսը, վորին հատուկ են խորը դիմոկրատիզմ,
վառ հայեանասիրություն և գեղարվեստական խոշոր-
ընդհանրացումներ:

Մեծ են «Մասունցի Դավթի» գեղարվեստական ար-

ժանիքները: Եպոսի դինամիկ կառուցվածքն ապշեց-
նում ե ընթերցողին: Նրա յուրաքանչյուր խոսքը գոր-
ծողություն ե. բայց գործողություններն անիմաստ
հապճեպությամբ չեն հետևում իրար, այլ ներդաշնա-
կորեն դարսվում են իրար վրա ու ստեղծում վերջա-
վորված պատկերներ: Եպոսը հարուստ ե ռեալիստա-
կան կերպարներով. Վերդոն, Ջենով Ոհանը, պատանի
Դավթը—սրանք բոլորն ել տիպեր են, ռեալ, կոնկրետ
մարդիկ: «Մասունցի Դավթի» եպոսում եպիկականը զու-
գորդվում ե լիրիկականի հետ, մարտի հոյակապ պատ-
կերին հետևում ե սիրո քնքուշ նկարագրություն: Ժո-
ղովրդական առողջ հումորն ու դիպուկ խոսքը զար-
դարում են նրան: Գեղեցիկ համեմատությունները խո-
րացնում են նրա պատկերները:

2

Հայ ժողովրդի պատմության և գրականության հիմ-
նական բովանդակությունը պայքարն ե հանուն ազա-
տության և անկախության: «Մասունցի Դավթի»
ստեղծման ու զարգացման անմիջական աստառը հան-
դիսանում ե հայ ժողովրդի պայքարն արաբական տի-
րապետության դեմ (7-րդ դ.): Բայց արդեն հետևյալ՝
8-րդ դարում, 772 թվին, ապստամբ ժողովուրդն սպա-
նում ե կոմայրում (արդի Լենինականը) արաբ հարկա-
հաններին, ամբողջ Հայաստանում բռնկվում ե ապս-
տամբություն, իսկ 775 թվին ապստամբները, Մամիկո-
նյանների և այլ նախարարական տոհմերի ղլխավորու-
թյամբ, մի շարք վճռական ճակատամարտեր են ունե-
նում արաբների հետ Արճեչում, Բագրևաճում, Արծ-
նում: Համարյա մի դար հետո, 9-րդ դարի կեսին,

ապստամբում են սասունցիները, հարձակվում են ա-
րաք զորավար Յուսուֆի վրա, ջարդում նրա զորքն ու
խրեն ել սպանում:

Այս դեպքերն անդրադարձել են Հայաստանի խոր-
հըրդային նկարիչների կտափների վրա, վրոնք տեղա-
վորված են «Սասունցի Դավթի դարաշրջանը» ցուցա-
հանդեսի պատմական բաժնում (յերկրորդ դահլիճ):

Հայաստանի ժողովրդական նկարիչ Հ. Կոշոյանի
յուղանկարի թիման Դավթի ճակատամարտն է: Բագրե-
վանդի կատաղի կռիվը վերարտադրում է յերիտասարդ
նկարիչ Ե. Սարգսյանի կտավը: Մինասյանը, Քոլոզյա-
նը, Սիմոնյանը՝ պատկերում են հարկահանությունը,
Յուսուֆի սպանությունը և այլ տեսարաններ:

Հայ գեղարվեստական գրականությունը, սկսած
19-րդ դարի վերջին տասնամյակներից, հատուկ ու-
շադրություն է դարձրել արարների դեմ մղված պատե-
րագիների դարաշրջանի վրա: Պատմական վեպերի մեծ
մասն արտացոլում է հենց այդ շրջանը: Առաջինն շր-
ձագանքեց Ծերենցը, վրեժի «Յերկունք» վեպը (1879
թիվ)՝ նկարագրում է Յուսուֆի սպանության հետ
կապված դեպքերն ու իր ամբողջ հասակով պատկերում
ժողովրդական հերոս Հովհաննիս Ծերենցի հետևյալ
վեպը, «Թեոդորոս Ռշտունին» (1881 թ.), Մուրացանի
հրաշլի վեպը, «Գեորգ մարզպետունին», Բագրատ
Այվազյանի «Աշոտ Յերկաթը», Ալիշանի՝ միևնույն
Աշոտին նվիրված բանաստեղծությունը, — օրանք բո-
լորն արտացոլում են հայ ժողովրդի ազատասիրու-
թյունն ու նրա պայքարն արաքների դեմ: Գրական
այս յերկերը՝ յուղանկարների, պատմական քարտեզ-
ների ու այն ժամանակվա հայ պատմիչների — Ղևոնդ,

Արծրունի, Դրասխանակերտցի — յերկերից վերցված
հատվածների հետ միասին տալիս են պարզ պատկե-
րացում դարաշրջանի մասին:

Հայ ժողովուրդը տասնյակ վարիանտներով պա-
հել-պահպանել է իր հոգևոր գանձը, իր եպոսն ու
այդ գանձի գաղափարական-գեղարվեստական խորու-
թյունը վրդեփել է ու շարունակում է վրդեփել նրա
լավագույն զավակներին: Թումանյանը, Իսահակա-
նը, Մանվելյանն ստեղծել են աննման պոեմներ Սա-
սունցի Դավթի ու պստիկ Մհերի մասին: Այժմ, Խ. Հա-
յաստանի լավագույն նկարիչներն ու քանդակագործ-
ները՝ Գյուրջյանը, Առաքելյանը, Քոչարը, Ուրարտուն
և ուրիշները, կտավների վրա ու բարձրաքանդակներով
հավերժացրել են հայկական եպոսի բնորոշ եպիզոդ-
ները: Սասունի հիմնելը, պատանի Դավթի Հարաճհիու-
թյունները, նրա ահեղ մարտը Մսրա Մելիքի հետ,
նրա քնքուշ սերը դեպի Խանդուկ Խաթունը և այլն,
և այլն — այս բոլոր նկարները զարդարում են ցուցա-
հանդեսի այն բաժինը, վորը հատկացված է եպոսի
բովանդակությանը (I սրահ): Եպոսի հատուկ քարտե-
զը, նրա տաքածման քարտեզն ու նրա լավագույն
ասացվածքները լրացնում են այդ բաժնի նկարագիրը:

3

Ցուցահանդեսի մնացյալ դահլիճներում (III—V)
ցույց է տրված «Սասունցի Դավթի» դարաշրջանի Հա-
յաստանի սոցիալ-տնտեսական կյանքը, 9—13-րդ դա-
րերը, յերբ հայ ժողովուրդը, արաքների դեմ մղած
զարավոր պայքարից հետո, ձեռք է բերում քաղաք-
ական անկախություն:

այդ հարուստ, սոցիալական ներհակություններով հագեցած քաղաքի կենցաղի և եկոնոմիկայի մասին:

Սոցիալական հակասությունները ցուցադրված են նաև ֆեոդալական կարգերի դեմ ուղղված գյուղացիական շարժումների մատակարարած նյութերի հիման վրա: Այդ շարժումը գլխավորում էին թոնդրակեցիները, վորոնք, քրիստոնեյական դոգմաների և ծեսերի դեմ պայքար մղելու դրոշի տակ, առաջադրում էին հասարակության սոցիալական կառուցվածքի ամենաարմատական փոփոխություններ: Թոնդրակեցիների շարժումն սկսվեց 9-րդ դարում և վերջնականապես ճնշվեց 11-րդ դարի կեսերին:

Յեթե Անին տիպիկ միջնադարյան քաղաք է, Անբերդը նույնքան տիպիկ միջնադարյան ամրոց է, վորը տեղավորվելով Արագածի անմատչելի ժայռերի վրա, ամենաաշխույժ կապ էր պահպանում արտաքին աշխարհի հետ: Ակադեմիկ Որբելու արշավախմբի պեղումներն Անբերդում 1936 թվին տվին փայլուն հետևանքներ: Անին հարուստ է կերամիկայով, Անբերդը՝ բրոնզով: Անբերդում գտնվեցին ամբողջական վիճակում բրոնզե սանդեր՝ աննման զարդանկարներով, մոմակալներ և մի շարք այլ իրեր: Պեղումները բաց արին ամրոցի բաղնիքն իր ջրմուղով ու խողովակներով, քարե դուռ, վոր տանում էր ամրոցի ներսը, ամրոցի գաղտնի ճանապարհը և այլն:

4

Յուզահանդեսի հետևյալ բաժինը նվիրված է «Սասունցի Դավթի» դարաշրջանի գիտությանը, արվեստին, ճարտարապետությանը և պրակտիկային: Այդ բաժինը տեղավորված է սրահում:

Արաբների արշավանքի պահին (7-րդ դար) Հասասունի հողի վրա արդեն վեր էին սլանում ճարտարապետական հուշակապ կոթողներ (Յերերույքը, Վաղարշապատի հուշարձանները և այլն), վորոնք հասել են մեզ մեծ մասամբ ավերակ վիճակում:

Այդ շենքերի բնորոշ գիծն է հանդիսանում ձևի ու կառուցվածքի պարզությունն ու հստակությունը, չափի նուրբ զգացումը՝ զարդաքանդակների ողտագործման բնագավառում:

Յուզահանդեսում ներկայացված վիմափորագրությունների ֆրագմենտների (գերազանցորեն պատահանների և դռների շուրջն ու կառնիզների վրա) և ներքին զարդանկարչության մնացորդների (մոզայիկա, ֆրեսկոներ և այլն) լուսանկարները պարզ պատկերացում են տալիս այն ժամանակաշրջանի ճարտարապետական հուշարձանների մասին:

Արաբական արշավանքների ժամանակ հնարավորություն չկար, իհարկե, մտածելու նոր շինարարության մասին: Ճարտարապետությունը վերածնվեց հայ ժողովրդի քաղաքական անկախության և ինքնուրույն կյանքի կապակցությամբ միայն:

Բազրատունիների մայրաքաղաքում՝ Անիում, կառուցվում են տասնյակ յեկեղեցիներ և շենքեր, վորոնց մեջ աչքի յեն ընկնում մայր յեկեղեցին, Գագիկի կլոր առճառը, վոր շինված է Զվարթնոցի ձևով, Տիգրան Հոնենցի յեկեղեցին, արքունիքը և այլն:

Հետարաբական շրջանին է պատկանում նաև մի շարք վանքերի կառուցումը — Սանահին, Հաղպատ, Հաղարծին, Գոշ և այլն:

Յեթե 11 — 12-րդ դարերում ձգտում կար վերականգնել անցյալի գեղեցիկ նմուշները, ապա 12-րդ և հետագա դարերում, սելջուկների յերևան գալու կապակցութեամբ առաջ յեկած ներքին տեղաշարժերի՝ այլև հարևանների հետ ալեկի սերտ շփման հեռանալով — ճարտարապետական հուշարձաններում նկատվում են նոր գծեր՝ թե կառուցվածքի և թե զարդարանքի մեջ:

Ճարտարապետութեան հետ միասին ցույց ե տրված նաև հայկական քանդակագործութիւնը, վորի ամենահետաքրքիր ու ամենաորիգինալ բաժիններից մեկը խաչքարերն են: Հաղարներով ցրված են նրանք Հայաստանում — մենակ ու խմբերով, արևառ դաշտերում և մութ անտառներում, բնակավայրերի մոտ և հեռու նրանցից՝ կատարյալ միայնութեան ու լռութեան մեջ: Խաչքարը, կոպիտ տաշված լինի այն, թե ամենանուրբ վարպետութեամբ, այդ միևնույն ե, — անկրկնելի յե: Խաչքարերի անկրկնելիութիւնը, նրանց զարդանք կարների ներքութիւնն ու բազմազանութիւնը խոսում են հայ անասուն և համեստագութիւն վարպետների հարուստ յերևակայութեան, նրանց հոգևոր ազատութեան և սիրտ մասին դեպի այդ ազատութիւնը: Յուշահանդեսում դրված են Գոշից բերված խաչքարեր — ժայռի հսկա կտրոններ, վորոնք մարդկային արվեստի ուժով վերածվել են ժանյակի:

Յուշահանդեսում ներկայացված ե նաև Ախթամարի հռչակավոր վանքի (10-րդ դար) քանդակագործութիւնը — «բոսական-կենդանական զարդանկարների այդ գոտին (վանքն ունի յերկու այդպիսի գոտի), առանձին սիմվոլիկ թռչուններ և պատկերներ Հին

ուխտից, Նոր ուխտից ու ազգային պատմութիւնից» (Մառ): Ախթամարի բարձրաքանդակներն ունեն նաև խոշոր կենցաղային նշանակութիւն:

Փայտանկարչութեան մասին գաղափար տալու համար ցուցադրված են այդ արվեստի այնպիսի նմուշներ, ինչպիսին են Սևանի խոյակները (9-րդ դար), դուռը և այլ իրեր: Դրանց հետ միասին ցուցադրված ե ինքնուս վարպետ Ազատյանի պահարանը, վորի վրա փորագրված են եպոսի հիմնական եպիզոդները:

5

Հին Հայաստանում, ինչպես «Սասունցի Դավիթ» դարաշրջանում, այնպես ել նրանից առաջ ու հետո, գրքի ու նրա ձևավորման կուլտուրան կանգնած ե յեղել զարգացման բարձր աստիճանի վրա: Հայ ժողովուրդը, ապրելով պատմական ծանր պայմաններում, անընդհատ հարվածներ ստանալով, այնուամենայնիվ կարողացել ե հասցնել իր անգին գանձը — քսան հազարից ալեկի ձեռագիր մատյանները — մինչև մեր օրերը: Այս ձեռագրերի մեջ ժողովուրդը խոսում ե թե իր տխրութեան և թե ուրախութեան մասին: Տխրութեան մասին նա պատմում ե հիշատակարաններում, ուրախութեան մասին՝ վառ ու հարուստ դույններով փայլող մանրանկարներում, վորոնք վկայում են հայ ժողովրդի կենսուրախութեան ու կենսունակութեան մասին:

Ահա թե ինչ ե ասված 13-րդ դարի հիշատակարաններից մեկում. «Բայց գրեցաւ սա... ի դառն և յանբարի և յոյժ վշտալի ժամանակի... զի բռնաւորն Եզրիպ-

տոսի Ալ-Տուխտարն վելինս Նարուգոդնոսոր ի թւին հայոց ԶԺԵ (1266) բազում զաւրաւ քրիստոսաւորաց տաճկաւքն զաշխարհս Կիլիկիոյ սրով և հրով սպառեաց: Զորդիս եղբաւն իմոյ, զբարեպաշտ Թագաւորին Հեթմոյ, զանդրանիկն Լեոն, որ էր պարօն Հայոց, գերի ունի ամ մի է և վրասերն Թորոս զլցեալն ամենայն բարեձևութեամբ. եսպան յօլով համազնեայ նիզակակցաւք ի մարտի... Եւ զարքայանիստ Սիս, մեծն Սոփեաւ և զամենայն սահմանս նորա մինչև յԱտանա հրձիգ արար, անթիւս եսպան, բազումս գերեալ...»:

Հայկական ձեռագրերի կեսից ավելին—ավելի քան 11.000 հատոր—գտնվում է Խորհրդային Հայաստանում, մնացածը ցրված է աշխարհի—Յեվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի—խոշորագույն կենտրոններում: Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Ֆիլիալի Պատմության և Հնագիտության Ինստիտուտը կազմել է հայ բազմահազար ձեռագրերի համարյա լրիվ ցուցակը: Շատ մոտ ապագայում Ինստիտուտը կսկսի հրատարակել այդ բազմահատոր, վոչ պակաս քան 600 տպագրական թերթ պարունակող գործը և Խորհրդային յերկրի գիտնականները, նստած իրենց տանը, ի վիճակի կլինեն ոգտադործելու հայկական ձեռագրերի խոշորագույն կոլեկցիաների—Յերուսաղեմի պատրիարքարանի (մոտ 3000 ձեռագիր), Վենետիկի Մխիթարյանների (մոտ 2000 ձեռագիր), Վիեննայի Մխիթարյանների (մոտ 1000 ձեռագիր), Բրիտանական Թանգարանի և այլն—հարստությունները:

Ցուցահանդեսի նպատակներից մեկն է ներկայացնել «Սասունցի Դավթի» դարաշրջանի գրչությունը գեղարվեստական իր լրիվ ամբողջականության մեջ:

Ձեռագրերի կազմը, պահպանակները, գրքի կտրվածքները, զրքապանակը, գիրը, առաջին էջի ձևավորումը, խորանները, ցուցանիշերի զարդարանքը, գլխատառերը և գլխատողերը, մանրանկարները, նրանց դանազան տեսակները, հիշատակարանները—ձեռագրի լոկոր այս հիմնական տարրերը ցուցադրված են իրենց համակ բազմազանությամբ:

Ցուցահանդեսում նենկայացված են հայկական հրնագույն ձեռագրերը կամ սրանց պատճենները—Եջմիածնի հոչակավոր ավետարանը, Սանասարյան դպրոցի ավետարանը (986 թ.): 1018, 1038, 1053 թվերի ավետարանները և այլն, ինչպես նաև «Սասունցի Դավթի» դարաշրջանի հայկական մանրանկարչության ստեղծագործական դպրոցները—Արևելյան Հայաստանի մոնումենտալ-ակադեմիական դպրոցը, Մոզնու և Հաղպատի ավետարանները, հսկա Ճառնատիրը, Թարգմանչացը, վոր լուծում է ամենաբարդ գեղարվեստական-ստեղծագործական խնդիրներ. Խիզանի դպրոցն իր վառ գույներով, եմոցիոնալ հագեցվածությամբ ու վոսկու կատարյալ բացակայությամբ. վերջապես, Կիլիկայի ակադեմիական-արքունական դպրոցը, վորին հատուկ է բարձր արվեստ, փարթամություն ու վոսկու առատություն:

Չնայած այս բանին, վոր մանրանկարների բովանդակությունը վերցված է հիմնականում ավետարանից, այնուամենայնիվ ունի կյանքը կարողանում է արտահայտվել վոչ միայն այդտեղ, այլև առատորեն սփռված է բարդ և յերբեք չկրկնվող զարդանկարների մեջ: Կենդանական աշխարհը, առանձնապես թռչունները, վորոնց գեղեցկությունն էր, ըստ յերևույթին, զրա-

վում վարպետներին (համարյա եջ չկա, վորտեղ չերե-
վային այդ եյակները), բուսական աշխարհը, աշխա-
տանքային պրոցեսները, զենքը, գործվածքները, կեն-
ցաղը, ամանեղենը, հագուստները, վոտնամանները,
կահ-կարասին և այլն—այս ամենը ունի արտացոլվել
և մանրանկարներում ու ներկայացված և ցուցահան-
դեսում 25—30 աղյուսակների միջոցով:

Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Ֆիլիալի
գեկավարութեամբ ու Ս. Հայաստանի կերպարվեստի
թանգարանի մերձավոր աշխատակցութեամբ պատ-
րաստվում և հայկական մանրանկարչության մեծ ցու-
ցահանդես Մոսկվայում և Լենինգրադում (Երմիտաժ):
Ցուցադրվելու յեն հայկական բոլոր լավագույն ձեռա-
գրերը, հայկական մանրանկարչության բոլոր ստեղ-
ծագործական ուղղությունները: Միջնադարի այնպիսի
խոշոր վարպետներ, ինչպիսիք են Թորոս Ռոսլինը,
Սարգիս Պիծակը և Ավագն ու մի շարք այլ անանուն
վարպետներ, ներկայացվելու յեն իրենց ամբողջ մե-
ծության մեջ: Մոսկվայի ցուցահանդեսն ակնհայտ
ցույց կտա հայկական մանրանկարչության համաշ-
խարհային նշանակությունը:

6

«Սասունցի Դավթի» դարաշրջանի հայ գրականու-
թյանը հատուկ են մի շարք հետաքրքիր գծեր: Բաղա-
քական անկախությունը, քաղաքների ծաղկումը և այլն,
նպաստում էյին աշխարհիկ տարրերի ներթափանցմա-
նը կենցաղի և աշխարհայացքի մեջ: 10-րդ դարի մեծ
պոետը, Գրիգոր Նարեկացին, անպայմանորեն միատիկ
է Բայց նա լի յե հակասություններով, աշխարհիկ

տարրերի հզոր ճնշման տակ նրա կրոնական հասկացո-
ղությունների հիմքերն սկսում են տատանվել, նրա
միատիկական աշխարհայացքը պատրաստ է իր սուր
ժայռով դառնալ իր իսկ դեմ: Իսկ Ֆրիկը, 13-րդ դարի
այդ բանաստեղծը, միանգամայն արդեն նոր, աշխար-
հիկ, վերածնված մարդ է: Նա կասկածի տակ և դնում
ստեղծ արդարագատությունը, ուժեղ ընկալում է սո-
ցիալական հակասությունները, քննադատում է այդ
հակասությունները: Իր հուշակալով «Դանդատ»-ում
նա ասում է.

Մեկն ի պապանց պարոնորդի,

Մեկն ի հարանց մուրող լինի.

Մեկին հաղար ձի և ջորի,

Մեկին վոչ ուլ մի, վոչ մաքի:

«Սասունցի Դավթի» դարաշրջանում սկսվեց հայ
գրականության աշխարհականացման պրոցեսը, վորը
հետագա դարերում տվեց միջնադարյան բանաստեղծ-
ների փայլուն պրեյարան ու վերջավորվեց այնպիսի
մեծ լիրիկներով, ինչպիսիք են Նոստալետ Բուշակը և
Սայաթ-Նովան:

Ինչպես գեղարվեստական գրականությունը, այն-
պես նաև դարաշրջանի ամբողջ գիտությունը—իրա-
վաբանությունը, վորի փայլուն ներկայացուցիչներից
մեկն է Մխիթար Գոշը (12-րդ դար), բժշկությունը՝
Մխիթար Հերացիով և ուրիշներով հանդերձ, փիլիսո-
փայությունը և այլն—այս ամենը ցուցադրված է ձե-
ռագրերով, վորոնք վերցված են Ուրիշդային Հայաս-
տանի պետական ձեռագրատնից, վորն ունի համաշ-
խարհային նշանակություն:

Յուցահանդեսում սպառիչ կերպով ներկայացված է նաև դարաշրջանի պատմագրությունը: Հայկական պատմագրությունը մեր կուլտուրայի ամենաուսանելի եջերից մեկն է: Սկսած 4-րդ դարից և վերջացած 18-րդ դարով՝ չի կտրվում հայ պատմիչների վուսկե շղթան: Հաժասար չեն նրանք իրենց տաղանդով և վոչ ել պատմական ընդգրկումով, մերթ հալարտ են քայլում նրանք, մերթ ել գլխիկոր, բայց միշտ գիտակցելով պատմական հաջորդականությունը, միշտ գիտակցելով, վոր նրանցից յուրաքանչյուրն ամբողջի մասնիկն է միայն, մեծ շարքի լոկ մի ողակը:

Դարաշրջանի ամենանշանավոր պատմիչներն են Սեբեոսը (7-րդ դար), Ղեվոնդը (8-րդ դար), Հովհաննես Դրասխանակերտցին (10-րդ դար), Թովմա Արծրունին (10-րդ դար), Մովսես Կաղանկատուացին (8-րդ դար), Ստեփանոս Տարոնեցի—Ասողիկը (11-րդ դար), Մատթեոս Ուսհայեցին (12-րդ դար), Վարդանը (13-րդ դար) և ուրիշները: Նրանք բոլորը շարունակում ու յրացնում են իրար, նրանցից շատերի յերկերը չեն սահմանափակվում լոկ Հայաստանի պատմությամբ, այլ ընդգրկում են նաև հարևան յերկրների պատմությունը—Բյուզանդիայի (Սեբեոս), Աղվանից աշխարհի (Կաղանկատուացի), Վրաստանի (Դրասխանակերտցի) և այլն: Պատմագրությունն ել ցուցադրված է ձեռագրերով:

Արվեստի, գրականության և գիտության բաժինն ավարտվում է Գրիգոր Մազիստրոսի յենթադրյալ «մատենադարանի» հիմնական կորիզի ցուցադրումով: Մազիստրոսը 11-րդ դարի նշանավոր ու գիտուն անձերից

մեկն է, վորը լավ իմանում էր հունարեն, արաբերեն, պարսկերեն և այլ լեզուներ: Իր հայտնի նաժակներում նա հարուցում է բազմաթիվ հարցեր, վորոնք վերաբերում են քաղաքականությանը, փիլիսոփայությանը, գիտությանը, աստվածաբանությանը, ռազմագիտությանը և այլն: Գրիգոր Մազիստրոսը ցիտատներ է բերում Պլատոնից, Արիստոտելից, Հոմերոսից, Սոփոկլեսից, Յեվկլիդեսից, յեկեղեցու հայրերից և գիտության ու գրականության բազմաթիվ այլ հաժխարհային ներկայացուցիչներից: Մազիստրոսի թեմաներն ու ցիտատները թույլ են տալիս վերականգնեցնել նրա ձեռագրային ֆոնդի ընդհանուր նկարագիլը: Մազիստրոսը բնորոշ դեմք է, վորից յեկնելով, կարելի յե գտափար կազմել 11—12-րդ դարերի հայ ինտելիգենցիայի մտավոր մակարդակի ու տեսադաշտի մասին:

7

Յուցահանդեսի վերջին մասն է «Սասունցի Դավիթ» եպոսի հավաքման և հետազոտման պատմությունն ու նրա հաղարամյակի տոնակատարությունը: Առաջին անգամ եպոսի վրա ուշադրություն է դարձրել Գարեգին Սրվանձտյանը, վորը 1874 թվին հրատարակել է նրա վարիանտներից մեկը: Սրվանձտյանից հետո Մանուկ Աբեղյանը 1889 թվին հրատարակեց եպոսի յերկրորդ վարիանտը: Այս յերկու բանասերներից հետո Հայկունին, Բադրատ Խալաթյանը, Յերվանդ Լալայանը և ուրիշները հրատարակել են մի շարք նոր վարիանտներ: Հայ ժողովրդական եպոսի տեսությունը նորից պրոֆիսոր Աբեղյանն է մշակել իր «Հայ ժողովրդական

վեպ» հայտնի գրքում (1906 թիվ): Սակայն նա կարողացավ «Մասունցի Դավթի» վերաբերյալ իր աշխատանքները ծավալել միմիայն խորհրդային իշխանության որոշ. 1936 թ. նրա խմբագրությամբ լույս տեսավ «Մասմա ծոեր»-ի առաջին մեծահատոր գիրքը, վոր ընդգրկում էր եպոսի 25 վարիանտը: «Մասմա ծոեր»-ի յերկրորդ հատորը, նույնպես 25 վարիանտ, վաղուց արդեն պատրաստ է տպագրության ու մասամբ ել արդեն տպագրված է: Պրոֆեսոր Աբեղյանը հայ ժողովրդական եպոսի լավագույն գիտցողներից ու հավաքողներից է:

«Մասունցի Դավթի» հավաքման ու մշակման ցուցադրման հետ միասին ուշադրություն է դարձված նաև նրա գեղարվեստական մշակումների ու թարգմանությունների վրա (ռուսերեն և այլ լեզուներով): Ցուցադրված են եպոսի վարիանտները, նրա ասացողներին, հավաքողների, հետազոտողների նկարները և այլն: Ցուցահանդեսը վերջավորվում է նրանով, վոր ցուցադրվում է եպոսի 1000-ամյակի տոնակատարությունն ամբողջ Միության մեջ:

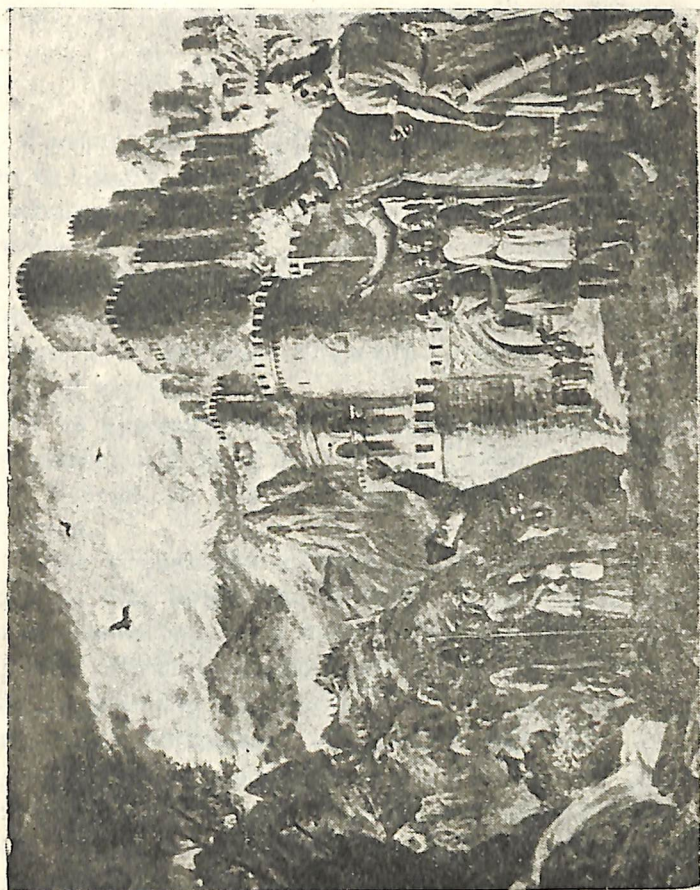
Ցուցահանդեսի գծով կատարված է խոշոր գիտական, հավաքչական և բիրլիոգրաֆիկ աշխատանք: Ցուցադրումն այդ աշխատանքի լոկ առաջին ակնառու արդյունքն է: Հետագայում անհրաժեշտ կլինի մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրել ցուցահանդեսի նյութերը և, անպայմանորեն, այդ ուսումնասիրությունը շատ բան կպարզի հայ գրքի ու մանրանկարչության պատմության, մինչադարյան քաղաքների առևտրական կապերի, գրականության հետ պատմական կյանքի ունեցած կապի, հայկական բանասիրության զարգացման և այլ բնագավառներում:

* *

«Մասունցի Դավթի»-ը հանուն հայ ժողովրդի ազատագրության մղված պայքարի մարմնավորումն է: Եպոսի դարաշրջանում էր, վոր հայ ժողովուրդն ազատագրվեց արաբական լծից ու կազմակերպեց իր անկախ պետական կյանքը: Գրականությունն էլ այդ ժամանակ ազատվում էր իրեն ճնշող կրոնական կապանքներից և հռչակում մարդու ազատության ու կյանքի կենսուրախ ըմբռնման սկզբունքները: Մարդու ազատության ու այդ ազատության արժեքի մասին է խոսում հայ ժողովրդի արվեստը: Սակայն, խորապես ըմբռնել ու զգալ անցած պատմական ուղին, գիտակցել իր իսկ ձեռքով 1000-ամյակների ընթացքում ստեղծած կուլտուրայի խորությունը—հայ ժողովուրդը կարողացավ միմիայն մեր որերին, իր լիակատար ազատության որերին, այն որերին, յերբ, համաձայն հանճարեղ նախատեսության, Մենք դուրս պիտի գար և, իսկապես, դուրս յիկավ իր քարայրից ու սկսեց կառուցել հին, խորտակված աշխարհի փոխարեն նոր, բերկրանքով լի աշխարհ:

Միայն կոմունիստական հասարակարգի կառուցման դարաշրջանում էր հնարավոր սպառիչ կերպով ըմբռնել «Մասունցի Դավթի» պատմական մեծ իմաստը, նրա համաշխարհային նշանակությունը: «Մասունցի Դավթի» տոնակատարությունը ցույց է տալիս լենինյան—ստալինյան ազգային քաղաքականության իմաստությունը, ցույց է տալիս, վոր միայն խորհրդային կարգերում են ժողովուրդները հասնում ազգային լը-

դիմ ինքնագիտակցության, ցույց է տալիս մեծ Ստա-
լինի խոսքերի համարտությունը—«Միայն խորհրդա-
յին իշխանության գաղափարը բերեց Հայաստանին
խաղաղություն և ազգային վերածնության հնարա-
վորություն»:

Армянский эпос „Давид Сасунский“, тысячелетие создания которого ныне празднуют все братские народы Советского Союза, в основном сложился в IX веке, но корнями своими уходит вглубь веков, когда ванские цари воевали с Ассирией, а об их подвигах повествовали книги, страницами которых служили гигантские скалы родной страны.

В те времена армянский народ сложил свой великолепный эпос о великане Гайке, о солнечном Ваагне, об Ара Прекрасном и скованном Артавазде.

Гайк, славившийся между исполинами храбростью, был ярым противником единодержавного владычества,—так повествуется о нем в „Истории“ Моисея Хоренского. Он предпочитал смерть рабству под пятой Бела, вторгшегося со своими полчищами в армянские земли. Вот как описывается единоборство двух гигантов: „Луконосец Гайк... крепко натянув широко объемный свой лук, угодил трехкрылою стрелою в грудную доску Бела: железо пробилося насквозь между плечами и упало на землю. Таким образом гордый Титанид, пораженный, грохнувшись

о землю, испускает дух". (Перевод профессора Н. Эмина).

Не ясно ли, что образ Гайка, пройдя сквозь столетия, обогатившись накапливающимся опытом борьбы армянского народа против чужеземных завоевателей, против римлян, персов, арабов, в конце концов претворился в законченный образ Давида, который также ненавидел рабство и деспотизм, который весь был проникнут идеей независимости своего народа, и меч-молния которого рассек пополам врага—Мсра Мелика?

Совершенно таким же образом от Ара Прекрасного Давид унаследовал его целомудрие, умение господствовать над своими страстями, а прообразом заключенного в пещере Мгера Младшего, несомненно, является закованный в цепи в бездонных пропастях Арарата Артавазд. А затмение Цовинар от морской волны или могучая сила Санасара от морской же стихии? Конечно, все эти сказания находятся в тесном родстве с мифом об огненном происхождении Ваагна. Космизм глубоко характерен для армянского эпоса.

Вобрав в себя эти и тысячи других таких же глубоких сказаний, обогатившись новым историческим опытом, воодушевленный борьбой против врагов, армянский народ создал свой замечательный эпос „Давид Сасунский“, отличающийся пламенным патриотизмом, глубоким демократизмом и огромной художественно-обобщающей силой.

Велики художественные достоинства „Давида Сасунского“. Эпос поражает своей динамичностью. Каждая фраза в нем—действие.

Эпос богат реалистическими образами: Верго, Дзенгов Оган, отрок Давид—все они—типы, реальные, живые люди. В „Давиде Сасунском“ эпическое идет в перемешку с лирическим, за величественной картиной боя следует нежная сцена любви. Здоровый народный юмор и метко сказанное слово украшают его. Прекрасные сравнения углубляют образы.

2

Борьба за свободу и независимость является основным содержанием истории и литературы армянского народа. Непосредственной исторической подоплекой развития и сложения „Давида Сасунского“ является борьба армянского народа с арабским владычеством (VII в.). Но уже в следующем, VIII веке, в 772 году восставший народ убил в Кумайре (нынешний Леникан) арабских сборщиков податей; в скором времени вся Армения была охвачена восстанием, а в 775 году повстанцы, во главе с мамиконидами и другими нахарарскими (княжескими) родами, дали ряд решительных сражений арабам в Арчеше, Багреванде, Арзне. Спустя почти столетие, в середине IX века, сасунцы подняли восстание, напали на арабского военачальника Юсуфа, разбили его войско, убили его самого.

Все эти моменты нашли свое отражение на полотнах советских художников Армении и помещены в историческом отделе выставки „Эпоха Давида Сасунского“ (первый зал).

Тема картины народного художника Армении А. Коджояна—битва с арабами под стенами древнего армянского города Двина. Ожесточенный бой под Багревандом воспроизводит работа молодого художника Э. Саркисяна. Художники Азизян, Колозян, Симонян дают сцены сбора податей, убийства Юсуфа и т. д.

Армянская художественная литература, начиная с последних десятилетий XIX века, обращала сугубое внимание на эпоху борьбы с арабами. Большая часть исторических романов отражает именно эту эпоху. Первым откликнулся Церенц, роман которого „Муки IX века“ (1879 г.) отражает события, связанные с убийством Юсуфа, и во весь рост обрисовывает народного героя Овнаня. Следующий роман Церенца—„Теодорос Рштуни“ (1881 год), замечательный роман Мурацана „Георг Марзпетуни“, „Ашот Еркат“ Б. Айвазяна и стихотворение Алишана об Ашоте же—все они отображают свободолюбие армянского народа и его борьбу против арабов. Все эти литературные произведения вместе с живописью, историческими картами и отрывками из армянских историков того времени—Гевонда, Арируни, Драсханакертци—дают ясное представление об эпохе.

Армянский народ в десятках вариантов сохранил свой духовный клад, свой эпос, идейно-художественная глубина которого вдохновляла и продолжает вдохновлять лучших его сынов. Туманян, Исаакян, Манвелян написали прекрасные поэмы о Давиде Сасунском и Мгере Младшем. Ныне лучшие художники и скульпторы Армении—Гюрджян, Аракелян, Кочар, Урарту и другие—в живописи, скульптуре и барельефах увековечили характерные эпизоды армянского эпоса: основание Сасуна, проказы отрока Давида, его ожесточенный бой с Мсра Меликом, его нежную любовь к Хандут-Хатун и т. д. Все эти картины украшают второй зал выставки, посвященный содержанию эпоса. Специальная карта эпоса, карта его распространения, характерные строки из него дополняют облик этого отдела.

3

В следующих залах (III—V) выставки показана социально-экономическая жизнь Армении эпохи Давида Сасунского, IX—XIII вв., когда армянский народ, после длительной борьбы с арабами, добился политической независимости.

Богатейшие результаты раскопок Ани, а за советское время—также Двина (С. В. Тер-Аветисян) и Анберта (И. А. Орбели), надписи на хачкарах и плитах в монастырях, книжные свидетельства—все они использованы для полного показа экономической жизни Армении.

Многочисленные монеты из Двина и Ани

дают понятие о размахе торговых связей этих городов. Молотильная доска, обуглившиеся зерна пшеницы и карасы из Двина, топоры, копья, ножи и стрелы, медные котлы и люстры, кирпичи, черепицы и водопроводные трубы, золотые и серебряные изделия—все они в совокупности дают конкретное представление о состоянии сельского хозяйства и ремесел Армении, об экономике деревни и города эпохи Давида Сасунского.

Особенное внимание будет уделено Ани. „Через Ани прошла живительная артерия, ветвь великих торговых путей. Ани сделался средоточием торговли и обмена между Востоком и Западом, унаследовав таким образом значение более древнего и более известного армянского города Двина. Слагалась, быть может, и сложилась самостоятельная городская жизнь с городскими старейшинами во главе и с законодательной властью в пределах города“,—говорит академик Н. Я. Марр об Ани. Городская жизнь в Ани была полным ключом. Ани был оживленным центром с интенсивной хозяйственной и политической жизнью. Выставка показывает крупное значение Ани в политической и культурной жизни Армении.

Анийские раскопки дали особенно много керамики. По свидетельству Марра, ни один пункт не может соперничать с Ани по количеству и разнообразию находимых в нем керамических

изделий. Ани был центром керамической промышленности, производившей очень тонкие, изысканно украшенные фаянсы. Но Ани изобилует также импортной керамикой. Прочные торговые связи Ани не только с Ираном, но и с далеким Китаем, позволяли местной торговой буржуазии пользоваться в домашнем обиходе высококачественными образцами керамики, такими изделиями, как китайские селадоны и иранские расписные фаянсы.

Последние раскопки в Двине показали, что параллельно с Ани Двин также был одним из центров керамической промышленности Армении. Двинская керамика показана параллельно с анийской.

Макет Ани дает общее понятие о расположении, оформлении и памятниках знаменитого города. Чертежи и фотографии дают представление о величественной архитектуре Ани. Керамические изделия, эти материальные документы, подлинные следы исчезнувшей культуры, монеты, ремесленные изделия, карта торговых путей—дают наглядное представление о быте и экономике Ани, богатого средневекового города с резко обострившимися социальными противоречиями.

Социальные противоречия показаны также на материалах крестьянского движения против феодальных порядков. Это движение возглавляли так называемые тондракийцы, армянские пав-

ликиане, или богомилы, которые под флагом борьбы против христианских догматов и ритуала выставляли радикальные требования по изменению социальной структуры общества. Движение тондракийцев началось в IX веке и окончательно было подавлено в середине XI века.

Если Ани типичный средневековый город, Анберт—столь же типичный средневековый замок, который, приютившись на недоступных кручах Арагаца, поддерживал оживленную связь с внешним миром. Раскопки экспедиции академика И. А. Орбели в 1936 году в Анберте дали много ценного. Ани богат керамикой, Анберт—бронзой. В Анберте были найдены в цельном виде бронзовые ступки с замечательными орнаментами, подсвечники и ряд других вещей. Была найдена баня с водопроводом и сточными трубами, каменная дверь, ведущая внутрь замка, потайной ход из замка и т. д.

4

Следующий отдел выставки—наука, искусство и литература эпохи Давида Сасунского. Под этот отдел отведена галерея выставочного помещения.

К моменту появления арабов (VII в.) на территории Армении уже высились величественные архитектурные сооружения (Ереруйк, памятники Вагаршапата и др.), дошедшие до нас большей частью в развалинах.

Характерной чертой этих сооружений является простота и ясность форм и конструкций, изысканная умеренность в использовании орнамента.

Представленные на выставке фотографии: фрагменты резьбы по камню, скромно, но с большим вкусом разбросанные по поверхности стен (применявшейся преимущественно в обрамлении окон и дверей и на карнизах) остатки внутренней отделки (роспись, мозаика) дают представление об армянских архитектурных памятниках того времени.

В эпоху арабского нашествия не приходилось думать о новом строительстве. Архитектура возродилась лишь в связи с независимой политической жизнью армянского народа (IX в.).

В столице Багратидов, Ани, строятся десятки церквей и зданий, среди которых выделяется собор, круглый храм, построенный Газиком по форме Звартноца, церковь, построенная Тиграном Оненцом, княжеский дворец и др. К послеарабской-же эпохе относятся также сооружения ряда монастырей—Санани, Ахпат, Агарцин, Гош и другие.

Если в X—XI в.в. видно стремление восстановить прекрасные образцы прошлого, то в XII в. и последующих веках, в результате внутренних сдвигов, происшедших от появления сельджуков, а также более тесного соприкосновения со своими соседями, в памятниках архитек-

туры появляются новые черты как в структуре, так и в убранстве.

Наряду с архитектурой на выставке показана также армянская скульптура, наиболее интересным и оригинальным отделом которой являются надгробные памятники, т. н. хачкары (крест-камень). Тысячами они разбросаны по всей Армении—одиноко и группами, на солнечных равнинах и в темных лесах, вблизи жилых поселений и вдали от них. Начиная от грубо высеченного хачкара и кончая хачкаром, отделанным с высоким мастерством—ни один из них не является повторением другого, все они уникальны. В хачкарах, в их неповторимости, в их чрезвычайно разнообразных узорах безымянные армянские мастера проявили свою богатую фантазию, свою духовную свободу и любовь к свободе. На выставке в подлинниках представлены хачкары из Гоша (дилижанский район),—тяжелые глыбы камня, превращенные искусством человека в тончайшее кружево.

На выставке представлена также скульптура знаменитого Ахтамарского храма (X век) в фотоснимках: „Этот пояс растительно-звериной орнаментации (их два на храме), отдельные символические птицы и фигуры из ветхо-заветной, а также из ново-заветной и национальной истории“ (Н. Марр). Барельефы Ахтамарского храма имеют также большое бытовое значение.

Резьба по дереву представлена такими прекрасными образцами этого искусства, как севанские капители (IX век) и двери. Наряду с ними выставлена работа мастера самоучки—Азатяна—шкаф, на котором резьбой на дереве изображены основные эпизоды эпоса.

5

В древней Армении как в эпоху Давида Сасунского, так и до и после нее, высоко была развита культура книги и ее оформления. Армянский народ, испытав превратности судьбы, сумел донести свой драгоценный клад—двадцать тысяч слишком рукописей—до наших дней. В этих рукописях народ высказывал свое горе и свою радость. Горе—в так называемых ишатакаранах (записи в конце книги), радость—в миниатюрах, блещущих яркостью и богатством красок, свидетельствующих о жизнерадостности армянского народа.

Вот что повествуется в одном из ишатакаранов XIII-го века: „А была она (книга) написана... в горькое, нехорошее и весьма печальное время... Тиран из Египта, Ал-Тухтар, как последний Набугодносор, в 715 г. по армянскому летоисчислению (1266 г.), во главе с многочисленным войском из тачиков, ненавидящих Христа, опустошил страну Киликию мечом и огнем. Сыновей брата моего, благочестивого царя Гетума, его первенца Левона, уже год как содержит в

плени, а младшего, Тороса, полного всех добродетелей, убил вместе со многими его соратниками в сражении. И царскую резиденцию Сис с великой церковью Софии, и все его окрестности до города Атана он предал огню, убил несметное число людей и многих увел в плен...".

Более половины армянских рукописей—свыше 11.000 хранится в Советской Армении, остальные разбросаны по крупнейшим центрам почти всего света—Европы, Азии и Америки. Институт истории и археологии Армфана составил каталог и описание почти всех без исключения армянских рукописей и приступил к изданию этого многотомного труда в 600 (не менее!) печатных листов. Ученые страны Советов, сидя у себя дома, в состоянии будут использовать богатства крупных коллекций армянских рукописей иерусалимского монастыря (3.000), венецианских мхитаристов (2.000), венских мхитаристов (1.000), Британского музея и др.

Выставка задалась целью показать рукописи эпохи Давида Сасунского во всей ее художественной целостности. Переплет, вкладные листы, обрез книги, футляр, письмо, оформление первой страницы, хораны, украшения к маргинальным знакам, заглавные буквы и строки, миниатюры, разные их виды, иштатакараны—все эти элементы книги представлены во всем своем разнообразии.

На выставке представлены в подлиннике или в копиях древнейшие армянские рукописи: знаменитое Эчмиадзинское евангелие, евангелие школы Санасарян (986), евангелия 1018-го, 1038 и 1053 годов и т. д., а также все творческие школы армянской миниатюры эпохи Давида Сасунского: монументально-академическая школа Восточной Армении—Могнинское и Ахпатское евангелия, гигант Чарынтир, Таргманчоц, разрешающий сложнейшие художественно-творческие задачи; Хизанская школа со своей красочностью, эмоциональной насыщенностью, искусной передачей движения и примитивизмом изображения человеческой фигуры, которой стилизация очень часто придает орнаментальные формы; наконец, киликийская дворцово-академическая школа, отличающаяся своим высоким мастерством, пышностью и обилием золота.

Несмотря на то, что сюжетами миниатюр в основном служили евангельские темы, реальная жизнь пробивалась сквозь эти темы, она же обильно вкраплена в сложнейшую и никогда не повторяющуюся орнаментику, неудержимо пробивается даже в стилизованных формах. Животный мир, особенно птицы, изящество которых, вероятно, привлекало мастеров (почти нет стражи, где бы не жили, не мелькали пернатые), растительный мир, трудовые процессы, оружие, ткани, элементы быта, утварь, одежда, обувь, мебель и т. д.—все они реально отобразились в

миниатюрах и представлены на выставке в 25—30 сборных таблицах.

Под руководством Армфана и при ближайшем участии музея изобразительных искусств Армении готовится большая выставка армянской миниатюры в Москве и Ленинграде (Эрмитаж). Будут показаны все лучшие армянские рукописи, все творческие направления армянской миниатюры. Такие великие мастера средневековья, как Торос Рослин, Саргис Пицаг, Авак и ряд других безымянных мастеров, будут представлены во всем своем великолепии. Московская выставка воочию покажет мировое значение армянской миниатюры.

6

Армянская литература эпохи Давида Сасунского представляет собою интересное зрелище. Самостоятельная политическая жизнь, расцвет городов способствовали проникновению в быт и миропонимание светских начал. Великий поэт Х в. Григор Нарекаци, несомненно,—мистик. Но он полон противоречий, могучий напор мирских начал расшатывает устой его религиозного постижения мира, его мистическое мировоззрение готово своим острием повернуться против самого себя. А Фрик, поэт XIII века—уже с ног до головы светский, новый, возрожденный человек. Он сомневается в справедливости бога, остро

воспринимает социальные противоречия, критикует их. В своих „Жалобах“ он говорит:

Доколе будем мы страдать?
Доколе в рабстве изнывать?
И ты, о боже, терпишь все,
Где ж пресвятая благодать?

В. Брюсов.

В эпоху Давида Сасунского начался процесс проникновения светских начал в армянскую литературу, процесс, который в следующие века дал блестящую плеяду средневековых поэтов и завершился великими лириками—Кучаком Нагапетом и Саятом-Новы.

Как художественная литература, так и вся наука эпохи—юриспруденция, где блещет имя Мхитара Гоша (XII), медицина со славным своим представителем Мхитаром Эраци (XII), философия и т. д.—все это представлено в рукописях, взятых из имеющего мировое значение Государственного Хранилища Рукописей Арм. ССР.

На выставке исчерпывающе представлена также историография эпохи. Армянская историография—весьма поучительный и показательный отдел армянской культуры. Начиная с IV века, с первых армянских историков, и кончая XVIII веком, идут они поколение за поколением, с разными талантами и разным историческим охватом, то гордой поступью, то с поникшей головой, но всегда с сознанием исторической преемственности, всегда с сознанием то-

го, что каждый из них—лишь звено великого ряда.

Самыми замечательными историками рассматриваемой эпохи являются: Себеос (VII в.), Гевонд (VIII в.), Ованес Драсханакертци (X в.), Тома Арцруни (X в.), Мовсес Каганкатуаци (X в.), Степанос Таронаци—Асогик (XI в.), Матеос Ураецци (XII в.), Вардан (XIII в.) и др. Все они продолжают и дополняют друг друга, сочинения многих из них не замыкаются одной лишь историей Армении, а охватывают также историю соседних стран—Византии (Себеос), Албании (Каганкатуаци), Грузии (Драсханакертци) и т. д. Историография представлена рукописями.

Отдел искусства, литературы и науки кончается показом основного ядра предполагаемой „библиотеки“ Григора Магистроса, ученейшего мужа XI века, знатока греческого, арабского, персидского и других языков, затрагивающего в своих известных письмах многочисленные вопросы из области политики, философии, науки, богословия, военного искусства и т. д. Григор Магистрос цитирует Платона, Аристотеля, Гомера, Софокла, Евклида, отцов церкви и многих других мировых представителей науки и литературы. Затрагиваемые темы и цитаты дают возможность воссоздать общий облик рукописных фондов Магистроса. Магистрос—характерная фигура, по которой можно определить широту умственного кругозора и глубину интел-

лектуальных запросов армянской интеллигенции XI—XII в.в.

7

Последний отдел выставки—собрание и изучение эпоса „Давид Сасунский“ и празднование его тысячелетия. На эпос впервые обратил внимание Гарегин Срванцян, который издал один из его вариантов в 1874 году. Вторым после него был Манук Абемян, издавший другой вариант эпоса в 1889 году. За ними последовали Г. Айкуни, Б. Халатян, Е. Лалаян и другие. Проф. М. Абемян первым дал теорию армянского эпоса в своей известной книге „Армянский народный эпос“ (1906 г.). Но полностью развернуть свою работу над „Давидом Сасунским“ маститый ученый мог только при советской власти: в 1936 году вышел под его редакцией I том „Давида Сасунского“, включающий в себя 25 вариантов эпоса. II том эпоса, также в 25 вариантах, давно подготовлен к печати и отчасти уже напечатан. Доктор Абемян—крупнейший собиратель и знаток армянского народного эпоса.

Наряду с показом собрания и обработки „Давида Сасунского“, уделено внимание также переводам эпоса на русский и иностранные языки, художественной обработке его и т. д. Выставлены все имеющиеся варианты эпоса, портреты его сказителей, собирателей, исследовате-

лей и т. д. Выставка завершается показом празднования 1000-летия эпоса во всем Союзе.

Над выставкой проделана большая научная собирательская и библиографическая работа. Экспозиция—лишь первый наглядный результат этой работы. В дальнейшем предстоит еще кропотливое изучение материалов выставки—и, несомненно, это изучение многое выяснит в области истории армянской книги и миниатюры, торговых связей средневековых городов, связи исторической жизни с литературой, развития армянской филологии и т. д.

* * *

„Давид Сасунский“—воплощение стремления армянского народа к свободе и борьбы за нее. Его эпоха ознаменовалась освобождением Армении от арабского ига и организацией независимой государственной жизни. Литература в эту эпоху также освобождалась от гнетущих ее религиозных цепей и провозглашала принципы свободы человека и радостного восприятия жизни. О свободе человека и о ценности этой свободы говорило все искусство армянского народа. Однако-ж, глубоко постигнуть и прочувствовать пройденный им исторический путь, осознать глубины созданной им же в течение тысячелетий культуры армянский народ мог только в наши дни, в дни его полного освобождения, в дни, когда, согласно гениальному прозрению, Мгер

должен был выйти и на самом деле вышел из своей пещеры и начал строить, взамен старого разрушенного мира, новый радостный мир.

Только в эпоху строительства коммунистического общества можно было исчерпывающе понять великий исторический смысл „Давида Сасунского“, его мировое значение. Празднование „Давида Сасунского“ показывает мудрость ленинско-сталинской национальной политики, показывает правильность тезиса, что только при советском строе народы доходят до полного национального самосознания, правильность слов великого Сталина: „Только идея советской власти принесла Армении мир и возможность национального обновления“.

Պատ. խմբագիր՝ Ս. Բուդուկյան
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Մանուկյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Զատիկյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Ռ. Տոնյան

Հանձնված է արտադրության 27/VIII 1939 թ.
Ստորագրված է տպագրության 9/IX 1939 թ.
Գլավլիտի լիազոր № Ն.—2890, հրատ. № 46
պատվեր № 22, տիրաժ 2000. Թղթի չափսը
 $72 \times 105 \frac{1}{32}$.

ԱրմՖԱՆ-ի տպարան, Յերևան, Լենինի փող. № 67

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0353898

52949